

Kolektiv autorů

Fasora, Lukáš (editor)

Způsoby tázání a metody historické vědy

In: Dvořák, Tomáš; Fasora, Lukáš; Chocholáč, Bronislav; Malý, Tomáš; Nečasová, Denisa; Stoklásková, Zdeňka; Wihoda, Martin. *Úvod do studia dějepisu. 1. díl.* 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 45-63

ISBN 978-80-210-7012-7; ISBN 978-80-210-7015-8 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130414>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

5. ZPŮSOBY TÁZÁNÍ A METODY HISTORICKÉ VĚDY

Při hledání prvních kroků historické metodologie sahají historikové zpravidla po díle německého historika Johanna Gustava Droysena (1808–1884), který ve snaze po prosazení „vědecky“ pojatého soudobého dějepisectví definoval klasickou trojici kroků v historikově práci: **heuristika – kritika – interpretace**. Heuristikou je míněno „hledání“, tedy jednak umění definovat si relevantní výzkumnou otázku, nalézt vhodné prameny a zmíněnou otázku následně modifikovat tak, aby byla se stavem pramenné základny v souladu. Kritikou je míněno dvojí – jednak prověření pramenů z hlediska pravosti (tzv. vnější kritika), jednak zhodnocení pramenů a jejich relevance z hlediska kontextu jejich vzniku, informací o autorovi, adresátech atd. (tzv. vnitřní kritika). Následně lze na základě zodpovězení pokud možno všech otázek spojených s rozvažováním faktů tyto „složit“ v novou interpretaci dějinné skutečnosti, tedy dějinám – řečeno s Droysenem – „rozumět“. Droysenův „kánon“ vede k následující **definici historické metody**: *„Jde o sumu pravidel, podle nichž je zpřítomňována lidská minulost jakožto dějiny. Těž je možné prostě říci, že jde o cestu k historickému poznání, které byla přiznána legitimita ze strany autorit.*

Droysenova klasická cesta byla v průběhu 19. století vystavena prudkému rozvoji dalších společenských věd a musela se vyrovnat s určitou modifikací svého zásadního tázání (odklon od politických dějin Droysenovy éry k dějinám hospodářským a sociálním aj.) a také metod. Především dílo sociologa Maxe Webera (1864–1920) přineslo do historické vědy koncept ideálních typů, tj. pojmových konstrukcí, vytvořených na základě empirické zkušenosti (zvláště v moderních pluralitních masových společnostech), které zdůrazňují podstatné a typické součásti historické skutečnosti a myšlenkově je propojují. Konkrétně jde třeba o struktury (např. sociální vrstvy), aktéry a skupiny aktérů (např. dělník/dělnické hnutí), události (např. stávký) a vzorce chování a jednání (např. strategie řízení, ovládnání, přesvědčování). Ideální typy pomáhají sociálním vědcům redukovat skutečnost na únosnou, zkoumatelnou míru, ovšem s omezujícím vědomím, že vědec tu pracuje pouze s jakýmsi extraktem skutečnosti, nikoliv s celou skutečností jako takovou. Díky teorii ideálního typu tak můžeme vyjadřovat to, co v dějinách považujeme za „pravidelné“ nebo „standardní“. Z jiného úhlu pohledu vedl tento

vývoj k markantnímu rozostření metodologických hranic mezi historií a ostatními humanitními vědami. I když se postupně v praxi poněkud ustálil vztah těchto disciplín a historie si obhájila svou pozici vědy, která vnímá široký všeobecný kontext minulé skutečnosti a pracuje na rozdíl od ostatních věd s vědomím dlouhé „časovosti“ a „trvání“ mnoha struktur a jevů, přece jen existuje ve stýkání a potýkání zmíněných věd hlavně na poli nejnovějších dějin jisté napětí. Nelze pochybovat o tom, že vzájemná inspirace či výměna zkušeností v metodách či definici badatelských otázek mezi historiky, politology, sociology, juristy atd. je přínosná, ovšem každý z příslušníků zmíněných táborů si musí být vědom specifik metodického arzenálu svého oboru.

V případě historie jde o následující metodická specifika:

- a) **Výzkum pevně opřený o prameny.**
- b) **Kritická analýza pramene a jeho interpretace.**
- c) **Výkladová srozumitelnost a přístupnost vědeckého jazyka.**

Dobře si uvědomíme rozdíl ve vnímání předmětu zkoumání při pohledu na přístup historika a juristy zabývajícího se právními dějinami. Ukažme si jej na příkladu historika a juristy analyzujících v současné době, tedy na počátku 21. století, konkrétní ústavní dokument minulosti, např. předlitavskou ústavu z roku 1867. Historika zajímá dobový kontext, poměřuje úroveň dokumentu z hlediska změn ve vztahu k předchozí ústavě, poměřuje prizmatem těchto dvou dokumentů úroveň garancí občanských práv, zajištění rovnováhy moci, praktické naplnění ústavy atd. Snaží se *pochopit* roli dokumentu a kontext jeho vzniku a existence v dějinách, přičemž pochopitelně historik nemůže a nechce zastříť skutečnost, že jej posuzuje očima badatele současnosti, že je pro něj zmíněný časový odstup limitující v možnosti minulost plně pochopit. Právnicka sice na dokumentu zajímá prakticky totéž, sleduje obvykle téměř stejné parametry ústavy, ale poměřuje je nikoliv mírou dosaženého pokroku ve zmíněných segmentech, ale mírou dnešních garancí občanských práv, zajištěním rovnováhy moci atd. Jurista tedy dokument *soudí* z pohledu dneška, můžeme říci, že z pohledu dějin svého vědního oboru, ale na rozdíl od historika tento fakt nevnímá jako limitující. Již na první pohled bude pravděpodobně verdikt o kvalitách zkoumané ústavy z roku 1867 a její roli v (právních) dějinách ze strany historika a juristy dosti odlišný, přece však obě interpretace budou provedeny kvalitně a v intencích metodického arzenálu příslušné vědy.

Jak tedy zvolit vhodnou metodu pro svůj plánovaný výzkum? Metoda se v prvé řadě odvíjí od badatelské otázky, v podstatě tedy od toho, o co má badatel z pestré škály historických jevů hlavní zájem. Pokud je badatelská otázka nejasná, vnáší tato

skutečnost do další činnosti mnoho problémů, neboť vede badatele k práci s bezbřehým okruhem pramenů a na zmatenou badatelskou otázku je prostě velmi těžké dát jasnou odpověď. Při výzkumu dochází ke kombinaci vzájemně obtížně souvisejících či vůbec nesouvisejících otázek a odpovědí, práce pozbývá promyšlené struktury, stává se pro čtenáře dílem nepochopitelným a vědecky bezcenným.

Vědecky hodnotná práce eliminuje tato rizika svým ukotvením v některé oblasti historického tázání, tj. v zájmu o historický jev například z oblasti politiky, ekonomického dění nebo třeba kultury. Pro výzkum je nutné respektovat specifika tázání daného oboru historické vědy a sledovat badatelské výsledky v příslušném oboru. Předchozí řádky nevyklučují badatelskou kreativitu, tj. vzájemné ovlivňování jednotlivých oborů historické vědy, na místě je však vždy otázka přiměřenosti a akceptování novinek vědeckou komunitou. Obecně platí, že k podstatnému rozšíření akceptovaných metod došlo v 60. letech nikoliv náhodou, ale mj. proto, že v téže době se v USA a západní Evropě prudce rozšiřoval počet badatelských pracovišť a univerzit, přičemž snad každé nové badatelské středisko se snažilo profilovat specifickým přístupem a metodou. Česká historická věda podobným vývojem prošla v 90. letech 20. století.

Daný historický jev se projevuje v pramenech, k metodě tedy patří už volba určitého okruhu pramenů. Byť se okruhy pramenů, např. z oblasti politiky nebo kultury, mohou překrývat, volba metody se projevuje i v tom, které z pramenů považuje badatel za nejdůležitější, o které opírá svoji interpretaci více než o jiné, jež sice také registruje, využívá a interpretuje, přece jen však v nich obsažená informace z jeho pohledu přináší menší užitek. A nakonec náleží k metodě specifická práce s pramenem – třídění, kritika, komparace atd. informací. Řada metodologů vnímá jako hlavní dělítko badatelské práce to, zda historik usiluje spíše o postžení hromadných, strukturálních jevů v dějinách, nebo zda míří spíše za zachycením individuálního, zvláštního. Pramen lze tedy interpretovat např. ve směru kvantitativním, ikonologickým, biografickým a tuto interpretaci pak účelně využít k hledání odpovědi na specifické tázání zvoleného historického oboru – a to i tehdy, pokud bylo dané teoretické východisko k práci s pramenem původně definováno a je dominantně používáno v jiném historickém oboru. Příkladem je třeba přenos ikonologické analýzy z oboru kulturních dějin a dějin umění do oblasti politických dějin.

V následujících řádcích je čtenáři nabízen katalog vybraných přístupů k historické skutečnosti. Historická obec v ČR i v zahraničí je dosti vzdálena shodě při typologizaci jednotlivých přístupů, roli hraje národní tradice, ambice specializovaných pracovišť i jednotlivců atd. Použitý přístup odhlíží od extrémních názorů, přistupuje k dělení spíše konzervativně a snaží se diferencovat mezi nezpochybnitelně etablovanými obory

historické vědy a mladšími, snad trochu módními a jen částí historiků akceptovanými podobory, jejichž čas a s ním i všeobecné uznání možná ještě přijdou.

Přístupy politických dějin

Politické dějiny jsou nejstarší oblastí historického bádání, s kořeny sahajícími k antickému dějepisectví. Ostatní přístupy se proto ve svých počátcích více či méně profilyovaly kritikou politických dějin a jejich představitelé se snažili o revizi a osvěžení metodického repertoáru politických dějin, považovaného mnohdy za zastaralý a příliš konzervativní. Od antiky je základním tématem politického dějepisectví sledování činnosti státu, zvláště na poli diplomacie a mezistátních vztahů. Silná vazba na dějiny státu dávala až do druhé světové války politickému dějepisectví do rukou argument o všeobecném charakteru vlastního historického bádání, protože stát byl a priori postaven do role nejvyššího stupně rozvoje lidské společnosti a centra všeho dění. Fungování režimů existujících v Evropě od časů Francouzské revoluce a také prudce se rozšiřující pole působnosti státu po první a ještě více po druhé světové válce vedly mnoho historiků k petrifikaci těchto postojů ještě v 50. a 60. letech. Nelze rozhodně říci, že by šlo o proud interpretačně či metodologicky zcela strnulý, za nejnámější konfliktní linii v rámci tohoto tzv. **tradičního politického dějepisectví** byl považován spor o nadřazenost zahraniční politiky nad ostatními segmenty politického dění. Ve své převažující orientaci na tzv. událostní dějiny státu šlo ovšem o směr badatelsky stále více plytký a pro potřeby poválečného vývoje euroamerické civilizace stále obtížněji použitelný. Nové impulsy se v oboru začaly projevovat nejprve v meziválečném období ve Francii, po roce 1945 v Německu a obecně s nástupem marxistické ideologie do dějepisectví také v zemích středovýchodní Evropy. Od konce 60. let 20. století je tradiční forma politického dějepisectví všeobecně považována za překonanou. Napadány byly hlavně následující segmenty tradičního politického „*událostního*“ dějepisectví a s tím spojený metodický arzenál:

- a) „*Muži dělají dějiny*“ – přílišné zaujetí postavami vládců, klíčových státníků a politiků – mužů – a sklon k interpretaci dějinného vývoje jako výsledku pohnutí jejich mysli, jejich činorodosti nebo naopak lenivosti, schopnosti či neschopnosti. Kritizováno bylo přesvědčení, že jeden rozhovor středověkého vladaře s jeho rádcem nebo jedna excelentní parlamentní řeč představují uzlové okamžiky dějin, tedy že tito muži jsou hybateli dějin.

- b) *Primát politiky* – odtržení interpretace dějin z pera vyznavačů tradičních metod politického dějepiscetví od sociálního, hospodářského a kulturního kontextu doby, tedy podceňování faktu, že i nejschopnější vladař či politik se ve svém rozhodování pohybuje v mezích možného, v tomto případě v intencích daných hospodářských, společenských a kulturních poměrů.
- c) „*Dějiny píší vítězové*“ – primární zaujetí tradičního politického dějepiscetví skutky a pohnutkami té ze stran, která se v dobovém střetu ukázala jako silnější a prosadila svůj názor. Podceňování argumentace opozičních sil, imanentní přesvědčení o jediném „správném“ vývoji a nahlížení i zjevně životaschopných (a v dalším vývoji se v modifikované podobě třeba prosadivších) alternativ jen jako slepých cest.
- d) *V centru pozornosti: stát* – ulpívání na povrchu politického dění, tj. přílišné zaujetí strukturami státu a podceňování ostatních oblastí veřejného života, ať už oficiálních či neoficiálních, tedy vlastně znovu již jednou zmíněný nedostatek pochopení pro postížení alternativ, rysující se zpravidla dříve mimo státní struktury než uvnitř nich.

Od 70. let 20. století lze hovořit o prosazení se nové koncepce politického dějepiscetví, nazývané nejčastěji **moderní politické dějepiscetví**, nebo též kulturní dějiny politiky, či integrativní politické dějepiscetví. Novinkou v přístupech je vlastně reakce na výše zmíněné problémy tradičního politického dějepiscetví, opřena o mnohem strukturovanější a pestřejší portfolio badatelských otázek a také o mnohem širší spektrum pramenů, než bylo vlastní vyznavačům tradičního přístupu. Enormní je snaha přesněji postihnout komplikované vazby mezi ekonomikou, společností a politikou, především prostřednictvím užívání centrálního pojmu *moc*. Premisou je teze, že badatelské napětí vychází hlavně z částečného a časově i místně modifikovaného překrývání, splývání a střetání zájmů politických, hospodářských a společenských, tedy zvláště napětí v prostoru mezi státem, občanskou společností a ekonomickou sférou. K ohledání jejich artikulovaných i neartikulovaných zájmů, ambicí, nároků vznesených i nevznesených, forem komunikace, reprezentace atd. používá moderní politické dějepiscetví nejen pramenů úřední povahy, jak v minulosti činili představitelé tradičních přístupů, ale více jsou sledovány prameny vzniklé z činnosti spolků, odborových a zájmových organizací, politických stran, zájem je o statistiky, žurnalistiku, analyzovány jsou z různých úhlů pohledu výsledky voleb atd. Boom zažívají témata analýz státní a demokratické reprezentace a legitimize moci, výzkumy cest vedoucích k formulaci politických stanovisek, sledování strategií politické komunikace a rozhodování, cesty

k tzv. tvorbě veřejného mínění a k jeho manipulaci atd. Za nejnovější trend politického dějepisectví můžeme považovat snahu tematizovat „kulturní dějiny politiky“, tedy široké spektrum prolínání otázek dějin všedního dne s politikou („všední den poslance“), genderové aspekty (např. míra soudržnosti žen-poslankyň napříč politickými tábory) nebo komplikované diskursivní analýzy politických projevů s hledáním klíčových slov typických pro zástupce jednotlivých táborů, politických generací atd. jako pokus o modulaci tzv. mentální mapy politika. V očích velké části historiků si takto modifikované politické dějepisectví i nadále drží své tradiční „místo na slunci“ a nadále může vznášet nárok na „všeobecnost“ svého pohledu na minulost, jiná – patrně ještě větší – část historiků se spíše domnívá, že ona „všeobecnost“ již přešla do rukou tzv. nových kulturních dějin.

Přístupy dějin práva a správy

Badatelské napětí, které přivedlo tento segment historického bádání mezi etablované disciplíny, pocházelo ze snahy legitimizovat (či naopak delegitimizovat) právní a správní systémy vzniklé mimo dosah teologické argumentace (božské, zjevené, přirozené právo). Šlo o právní systémy, které nazýváme pozitivními (tj. závislými na vůli zákonodárce) a které svými počátky sahají do časů renesance a humanismu. *Právo je nazíráno jako produkt měnících se společenských, ekonomických a kulturních poměrů*, přičemž z toho plynoucí labilita práva je pro historika výzvou i v tom smyslu, aby zkoumal recepci práva u aktérů jeho nalézání (obyvatel, představitelů státu atd.) a zamýšlel se nad příčinami a zdroji změn právního řádu, nad alternativami a vůbec nad širokou škálou vazeb mezi právem, spravedlností, mocí, legitimitou a kulturou. Za tradiční napínavou badatelskou otázkou právních dějin je možno považovat vztah mezi pozitivní právní normou (u nás např. nacistické rasové zákony, trestní odpovědnost za homosexuální svazky, neúřední „sňatky“ nezletilých v romské komunitě nebo instituce rozvodu aj.) a hodnotou spravedlnosti opřenu jednak o přirozené právo, jednak o mentální mapu členů společnosti, na níž má být příslušný zákon aplikován. Z nadčasového hlediska jde vlastně o badatelské napětí mezi historickou změnou a trvalostí hodnot.

V posledních dekadách obor rychle rozšiřoval škálu běžných badatelských otázek (např. dějiny kriminality, právní ikonografie, dějiny lidských práv, dějiny sociálního zákonodárství) se silným akcentem na komparaci jednotlivých právních systémů v rámci jednoho kulturního okruhu. Právní dějepisectví se stále více odpoutává od vazby na státní instituce a prameny úřední povahy a sleduje splývání, souznění i střet normy

psané s nepsanou. Například v pozdním období habsburské říše každý dobře věděl, že se nelze spoléhat jen na dikci zákona, ale že nad formálně demokraticky přijatým a poměrně moderně koncipovaným zákonem stojí privilegia vládnoucí dynastie, šlechty, episkopátu, že do značné míry stojí mimo zákon také armáda. Také se vědělo, že chudému člověku bude u soudu měřeno odlišným metrem než člověku zámožnému. Vůdce rakouské sociální demokracie Viktor Adler dokonce mluvil v tomto smyslu o tiché diktatuře, která ve formálně konstitučním Rakousku, údajně právním státě, ve skutečnosti panuje. A podobné napětí ve vztahu části společnosti k aplikaci práva můžeme snadno pozorovat i v současné ČR. – Se snahou studovat tyto a podobné jevy se adekvátně rozšiřuje škála pramenů a poněkud slábne někdejší silná vazba právní historie k politickému dějepisectví, a to na vrub vazeb k dějinám kultury.

Přístupy vojenských dějin

Není patrně oboru historického bádání, který by vyvolával tak rozporné reakce. Na jedné straně stojí badatelé, kteří se na armádu a válku dívají jako na organizované násilí, jako na nejhorší možnou formu mezilidské komunikace plnou agrese a útlatku. Naopak mezi jinými badateli, stojícími ovšem zpravidla mimo proud hlavního výzkumu a mimo hlavní badatelská pracoviště, se setkáváme s až hypertrofovaným zájmem o tuto problematiku. A v neposlední řadě je třeba zdůraznit, že jen málokterý segment bádání nachází takový ohlas u čtenářské obce jako tento.

Klasická podoba vojenského dějepisectví, s tradicí sahající k Thukydidovi či Caesarovi, tíhne k otázce, jak vlastně probíhaly vojenské střety? Zajímá se tedy o tzv. vojenské umění, strategii, výzbroj a výstroj vojsk, tematizuje kvalitu velitelského sboru, otázku morálky a poslušnosti vojska včetně problémů spojených s jeho organizací, zásobováním, lékařskou péčí atd. V pokleslé formě se texty vyznavačů tradičního přístupu mohou jevit namnoze poněkud stereotypními a někdy snad i trochu absurdními a směšnými – pokud je velký prostor věnován např. otázce, proč se pěší pluk č. 43 během některé z bitev napoleonských válek přesunul z lokality na návrší pod kopec již krátce po poledni a nevyčkal příchodu posíl a zda tento přesun byl či nebyl včasný a zda narušil či nenarušil strategické úmysly protivníka. Je pozoruhodné, že podobně vykládané dějiny jsou již po více než století napadány ze strany kritiků, většinou levicově-humanistického, křesťanského a také anarchistického světového názoru, jako adorace násilí, kultu osobnosti velitele a ničení lidské důstojnosti i života, a přesto jsou u čtenářské obce stále oblíbené a drží si své místo i ve školním dějepisu. Právě tato – výše jistě v extrémní podobě představená

varianta vojenského dějepisectví – přivedla obor v rámci historického bádání do izolace a uzavřela jej na vojenských akademiích a v klubech vojenské historie. Výsledkem tohoto stavu je mj. slabé zastoupení výzkumu vojenských dějin na prestižních českých pracovištích historické vědy i fakt, že např. hospodářský rozměr dění v armádě byl od klasických vojenských dějin de facto oddělen a je dnes dominantně zkoumán jako složka hospodářských dějin, tj. bez markantního respektu ke specifickým zbrojní výroby. Podpora takto pojatého dějepisectví ze strany armád a zbrojního průmyslu, zvláště v zemích se silnou militaristickou tradicí, vede jeho kritiky také k jistým přepjatostem, postaveným většinou na provokativní paušální interpretaci vrchních velitelů, důstojníků a zbrojařů jako masových vrahů a válečných štváčů se zlatými límci, kořisticích z lidského neštěstí.

V českém prostředí se sice výraznější inovace v oboru vojenských dějin zatím projevují poměrně málo, ale v případě vyspělejších historiografických škol můžeme hovořit o změně spojené s 90. lety 20. století. Obecným znakem inovací je snaha pojmout armádu a vojáky jako subjekty stojící v rozličných, často badatelsky velmi zajímavých vztazích k ostatní společnosti. Velkou výzvou pro historiky a sociální vědce je téma, za jakých okolností přechází řešení konfliktů ve společnosti nebo mezi státy ve válečný střet, v intencích výroku vojenského teoretika Carla von Clausewitze (1780–1831), že *„válka je pokračováním diplomacie jinými prostředky“*. Jde také např. o otázku, jak je striktní vojenský militarismus a hierarchismus slučitelný s občanským vědomím vojáků, zvláště např. v české, dánské nebo německé společnosti, které jsou v současnosti považovány za velmi antimilitaristicky orientované. Jaké formální a neformální (kulturní, rasové, genderové aj.) podoby může nabývat armádní hierarchie, jaký je symbolický význam služby v armádě jako důkazu mužnosti (bojový pokřik, stříh uniformem aj.) a jak na tento aspekt pohlížet v kontextu feminizace armád. V této souvislosti jsou zajímavé otázky po vojenské „slabosti“, „zbabělosti“ a jejich formách, projevech a symbolickém znázornění, po pohnutkách a autostylizaci dezertérů a odpíračů vojenské služby. Z druhé strany téže mince je zajímavá analýza vnímání válečných hrdinů a veteránů civilisty, zvláště v komparativním geografickém i chronologickém pohledu, jejich symbolické oceňování nebo péče o válečné hroby a památníky (např. legionáři vs. příslušníci habsburské armády v české společnosti). Lze předpokládat, že podoba současných válečných konfliktů tzv. války proti terorismu přinese do oblasti vojenských dějin četné nové impulsy a pomůže i v našich podmínkách obor modernizovat, snad do podoby, kterou můžeme zatím pracovně nazvat kulturními či sociálními dějinami války a míru.

Přístupy církevních dějin

Starobylý historický obor, s tradicí sahající hluboko do středověku a kdysi silně ovlivňovaný mocnými církevními strukturami, se dnes pohybuje na pomezí mezi teologií, sociální a kulturní historií a dějinami umění. I když evropská společnost prošla od středověku markantním a velmi rozporným procesem sekularizace, neznamenalo to likvidaci oboru církevní dějiny, ale jeho modifikaci, proměnu v metodách a vědeckém tázání. Předmětem zkoumání jsou církve a společnosti, jejich dějinný vývoj, proměna jejich struktury, jejich teologie, liturgie, komunikace a obecně sociální a kulturní vazby. Konfesně podmíněný, tj. teologický, přístup vykazuje při formulaci badatelských otázek a při hledání odpovědí silné znaky obrany vlastních zájmů, „pravého učení“, integrity a dějinné role vlastní církve (koneckonců je prováděn převážně na příslušných teologických fakultách). Pro teologa je výzkum církevních dějin motivován především snahou lépe poznat dějiny vlastní církve. Historický přístup k tématu je podstatně více kritický, méně „angažovaný“, vycházející z premisy, že církev s křesťanským učením je záležitostí nejen episkopátu a kléru, ale je přístupná všem věřícím a jako badatelské téma je otevřená třeba také vědcům stojícím svým světovým názorem úplně mimo křesťanský tábor. Pro historika jsou tedy dějiny církve a náboženství jen jedním z mnoha projevů života v historii a zabývat se jím má smysl jen tehdy, pokud tento „střípek“ položíme vedle ostatních, s cílem získat ucelenější obraz minulosti. Z uvedeného vyplývá, že interpretace církevních dějin z pera historika a teologa se může zvláště v kontroverzních uzlových bodech dějin dosti lišit (život a dílo Jana Husa, II. vatikánský koncil, organizace *Pacem in terris* aj.) a vzájemná komunikace a akceptace mezi oběma vědami vyžaduje značnou dávku tolerance.

Je nicméně zjevné, že kvalifikovaný přístup k církevním dějinám a interpretacím s nimi spojených pramenů (převážně zápisů koncilů, vizitačních protokolů, pastýřských porad, akt konsistoří, ordinariátů atd.) je podmíněn schopností historika zvládnout přinejmenším základy teologické terminologie, přičemž k výkladu jednotlivých pojmů existují namnoze mnohasvazková výkladová díla. Z uvedeného plyne, že církevní dějiny jsou pro badatele-začátečníka obvykle poměrně obtížně přístupné, pokud ovšem dotyčný není svým kulturním zázemím spjatý s křesťanskou věroukou – což v praxi poněkud „obrušuje hrany“ mezi historickým a teologickým přístupem a představuje hlavní specifický znak oboru. Portfolio běžných badatelských otázek sahá od témat na pomezí politických a správních dějin (vztah státu a církve, role církevních institucí v organizaci života společnosti), přes témata s inklinací k sociálním dějinám (společenská pozice náboženských komunit) až po převahu tázání z oblasti blízké kulturním dějinám

(role náboženství v dějinách včetně forem symbolické reprezentace, tzv. kulturní „antiklerikální“ boje aj.).

Přístupy sociálních a hospodářských dějin

Předmětem zkoumání tohoto oboru je celé spektrum historických společenských poměrů, zvláště s ohledem na zajišťování ekonomických potřeb člověka a celé společnosti. Sociální dějiny zkoumají proměnu společenských institucí a struktur a důsledky těchto změn. V centru zájmu tak stojí témata rodiny, příbuzenských vazeb, různých náboženských, stavovských, hospodářských či zájmových společenstev, vzájemné vazby mezi ekonomikou, společností, státem a mnoho dalšího. K sociálním dějinám jsou počítány i místně a časově poměrně úzce fixované sondy, příkladem mohou být sociální změny v Liberci pod vládou nacistů, ale také široce časově a geograficky koncipované výzkumy, např. urbanizace či migrací. Od kulturních dějin se sociální dějiny odlišují důrazem na kauzalitu v dějinách, od politických dějin v záměru zkoumat sociální souvislosti politického dění, nikoliv tedy přímo dění samotné – pro sociálního historika je v podstatě zajímavé napětí mezi držiteli moci a „obyčejnými“ lidmi, z analýzy tohoto vztahu je hojně vysvětlován fenomén společenské změny. Mezi hospodářskými a sociálními dějinami je hranice poměrně málo zřetelná, obvykle jsou např. v české historické škole oba obory těsně propojeny. Ale v západních zemích se již v samotné definici hospodářských dějin projevuje silící vazba k ekonomii a slábnoucí vztah k historii. Americký hospodářský historik Alexander Field (*New Palgrave Dictionary of Economics*, 2008) dokonce definuje hospodářské dějiny tak, že by patrně většinu Evropanů dosti popudil: „*Hospodářské dějiny jsou oddílem ekonomie a v menší míře historie, jejichž těžištěm je studium hospodářského růstu a rozvoje v čase.*“ Chybí tedy veškeré kulturní kontexty, na které jsou historikové, zvláště v posledních desetiletích, tolik citliví. V českém prostředí by byla Fieldova definice považována za extrémní. Zůstaňme tedy u jiné, která snad pohorší méně, byť její kořeny jsou v díle Karla Marxe: „*Hospodářské dějiny se zabývají hlavně hospodářskými procesy v minulosti, sociální dějiny vysvětlují sociální dopady těchto procesů.*“

V sociálních dějinách se v posledních desetiletích projevuje stále silnější napětí mezi dvěma proudy, pracovně je nazvěme realisty a idealisty. První pojem označuje badatele, kteří vnímají sociální dějiny jako výzkum individuálních rozhodnutí a mezilidských vztahů a věří, že tyto jsou empiricky věrohodně zkoumatelné. Druhá skupina preferuje pohled na sociální dějiny jako výzkum dějin myšlení (ducha), světonázorového přesvědčení

a řeči, což jsou ovšem kategorie, jejichž systematický a jakkoliv kvantifikovatelný výzkum je stěží možný. První směr se přidržuje převládajícího náhledu hospodářských dějin, druhý směřuje stále více do blízkosti kulturní antropologie, dějin myšlení a vůbec kulturních dějin.

Spor mezi oběma směry vyvolává hodnota strukturálních společenských kategorií, nejvíce snad pojmu třída. Tzv. realisté vycházejí z premisy, že např. dělnická třída je reálně existující společenskou kategorií, její vymezení je hledáno buď v postavení na trhu práce, případně ve společenské prestiži dané tržním postavením, event. jde o kulturní fenomén opřený o vědomí společné dějinné role, o sdílené sebevědomí a vnímání světa podle dělítky my – oni. Tzv. idealisté jsou k tomuto východisku skeptičtí a domnívají se, že pojem třídy je iluzí a špatným a zavádějícím nástrojem k analýze sociální nerovnosti a že by bylo lépe pojem zcela opustit a nadále pracovat spíše s pojmy, jako jsou individuální kompetence, etnická kultura nebo příslušnost k profesi, zde se více projeví shodné uzlové body myšlení, vnímání světa, genderové stereotypy a zvláště jazyk. Existuje pochopitelně celá řada postojů, které výše zmíněná krajní stanoviska překleňují. Část „realistů“ se snaží brát vážněji v potaz kulturu a jazyk jako fenomény sociální konstrukce a pracují s nimi hlavně při snaze vysvětlit procesy sociální změny. Na druhé straně se také část „idealistů“ snaží změnit svůj postoj k historické skutečnosti, označovaný kritiky jako kulturní a lingvistický redukcionismus, a více vnímat aspekty materiální kultury. Jako syntetický postoj bychom mohli označit třeba tento: *„Pozice ve společenské hierarchii vede ke sdílení vědomí o vlastní roli a ke sdílení kulturních statků. Společenská hierarchie reálně existuje, ale tento fakt nutně neznamená, že by se ve společnosti musely nutně nebo často objevovat ostře protikladné třídy.“* Nebo je k dispozici výklad (neo-) marxistický: *„Postavení v produkčním procesu určuje postavení ve společenské hierarchii, vztah k trhu a společnou kulturu.“*

Bylo by ovšem chybou se domnívat, že pojem třída je jediným z klíčových pojmů hospodářských a sociálních dějin. Jako alternativa tohoto kontroverzního pojmu často vystupují analytické kategorie mentalita, národnostní, rasová či genderová příslušnost, část sociálních historiků se také koncentruje prostě na výzkum společenských institucí. K běžným badatelským tématům opřeným o zmíněné klíčové pojmy pak patří např. dějiny materiální kultury, občanské participace na veřejném rozhodování, výzkum sociálních konfliktů v dějinách, velmi široce jsou z hlediska přístupů a metod založeny tzv. dějiny ženy. Mezi nejvíce zkoumané společenské instituce náleží město, církve nebo rodina.

Obor sociálních a hospodářských dějin se pochopitelně dostává do četných kontaktů s dalšími sociálními vědami, zvláště sociologií, ve vztahu k ekonomickým vědám

je jeho pozice jako historického oboru dokonce často předmětem pochybností. Pro badatele v oboru sociálních a hospodářských dějin je totiž naprostou nutností zvládnutí sociologické a ekonomické teorie, hlavních koncepcí a sledování vývoje s tím spojených debat také mimo okruh historické vědy, což zvláště s ohledem na odlišnosti v kurikulu a vůbec způsobu pohledu na realitu u ekonomů a historiků představuje nepochybně vážný problém. Je zajímavé, že ani reprezentativní anketa mezi hospodářskými historiky realizovaná univerzitou v německém Tübingen v roce 2010 nedala na postavení hospodářských dějin příliš jasnou odpověď a jen potvrdila jistou labilitu oboru na pomezí mezi ekonomikou a historií, a lokalizovala jej snad ale přece jen již trochu blíže ekonomii. Zatímco např. v USA, Velké Británii nebo Francii jsou nyní přední hospodářští historikové spíše historizujícími ekonomy, v ČR převažují ekonomizující historikové a v Německu se situace po jistém nerozhodném období nyní vyvíjí také podle vzoru západních velmocí. Vzájemná komunikace historie s ekonomikou a sociologií je v oboru hospodářských dějin hlavně v USA, Francii nebo Německu velmi intenzivní, zvláště živě se hospodářské dějiny rozvíjejí v těsné blízkosti ekonomických oborů na příslušných ekonomických školách a fakultách. Chřadnou tam, kde zůstaly zastřešeny filosofickými a humanitními fakultami. Pozice českých sociálních a hospodářských dějin se dlouhodobě trendům ve vyspělých zemích vymyká především tím, že zdejší historikové sice vcelku nacházejí společnou řeč se sociologií, ale vazba k ekonomii je poměrně slabá – což lze přičítat nedostatku pochopení a deficitům potřebného vzdělání na obou stranách.

Impulsy ke vzniku a profilaci oboru jsou zpravidla hledány v 19. století a zájmu sociálních vědců o problematiku industrializace a s tím souvisejících jevů včetně vzniku masových hnutí. Mohutným podnětem byla pro obor díla Karla Marxe (1818–1883) a Friedricha Engelse (1820–1895), která přinesla dosud nevídané badatelské napětí, silné politické kontexty a specifickou terminologii, vůči níž se posléze vymezovali další výrazní teoretikové. Mezi badateli, jejichž díla měla pro obor hospodářských a sociálních dějin zásadní význam, můžeme jmenovat třeštského rodáka, rakousko-amerického ekonomu a politologa, Josefa Aloise Schumpetera (1883–1950), německé sociology a ekonomy Maxe Webera (1864–1920) a Wenera Sombarta (1863–1941) nebo rusko-americké ekonomy Simona Kuznetse (1901–1985) a Walta Rostowa (1916–2003). V současnosti si nelze představit zapojení do mezinárodní diskuse bez znalosti díla např. Paula Krugmana (teorie mezinárodního obchodu) nebo Douglassa Northa (tzv. nová institucionální ekonomie). Od 60. let 20. století jsou v oboru sociálních a hospodářských věd považovány hluboká teoretická recepce koncepcí hospodářských cyklů, teorie udržitelného růstu, teorie tříd a teorie industrializace za naprostý základ a neoddiskutovatelnou součást i akademických kvalifikačních prací. Od 70. let došlo

pod silným vlivem německé tzv. bielefeldské školy (Jürgen Kocka, Hans Ulrich Wehler) k podstatnému rozšíření spektra běžného tázání v sociálních dějinách, s důrazem na téma společenské změny, na související otázky po původu, kulturnímu profilu a integritě společenských vrstev a skupin, po specifiku životního stylu z hlediska třídního, genderového, generačního včetně dějin každodennosti a tzv. „dějin práce“, „dějin venkova“, „dějin chudoby“, „dějin sociálních jistot“ atd. Z hlediska portfolia běžných otázek nezaostává ani obor hospodářských dějin. Na jedné straně se u světově významných pracovišť oboru (univerzity v Chicagu, Cambridge nebo Štrasburku, London School of Economic, kodaňská Business School) projevuje silná vazba na ekonomii v rovině hojného používání i nadužívání kvantifikačních a statistických metod k zachycení široce definovaného hospodaření v dějinách, na druhou stranu se více na historicky mladších pracovištích hospodářských dějin ukazuje odpor vůči tomu přístupu v podobě návratu k narativnímu pojetí hospodářských a sociálních dějin nebo k širokému splývání přístupů hospodářských, sociálních, kulturních i právních dějin (např. témata proměn konzumu, dějin podnikání, ekonomických strategií jednočlenných domácností, „vdovské“ ekonomiky, cest technologických inovací v dějinách aj.). V souvislosti s globalizací světové ekonomiky ve 20. století nabyl obor výrazně globálního a komparativního rázu s aktuálně silným akcentem na mimoevropská témata.

Přístupy kulturních dějin

Mohutný nástup pojmu „kultura“ v širokém slova smyslu a také kulturních dějin je v evropské historické vědě k vidění od 80. let 20. století. Můžeme se setkat s tvrzením, že jde o novou „královskou disciplínu“ dějepisectví a že hranice kulturních dějin jsou vlastně hranice dějepisectví jako takového. Tento trend bývá připisován jednak stále intenzivnějšímu tlaku konzumu a konformity v běžném životě, jednak poněkud příliš jednostranně na společenské struktury zaměřeným a individualitu a kulturní jevy údajně podceňujícím sociálněhistorickým výzkumům tzv. bielefeldské historické školy. Častý je názor, že kritický potenciál k badatelským výsledkům bielefeldské školy se sbíral spíše v rovině dějin všedního dne a vůbec v oblasti, kde je hojně užíván mikrohistorický přístup, a pojem kultury a kulturních dějin byl do sporů o hodnotu sociálních struktur pro vnímání minulosti zapojen teprve později a až po podstatném rozšíření svého významu.

Tradice kulturních dějin sahá totiž podstatně hlouběji do minulosti, markantní je linka vedoucí k osvícenské definici pojmu kultura, kdy se tento pojem začal více spojovat

s individualitou člověka a vnímat jako nástroj jeho kultivace. V tradičním pojetí byl pojem kultura užíván ve vazbě na vyšší společenské složky, eventuálně na vzdělaneckou elitu, které (domněle) udávaly svým způsobem života a definicí kulturních hodnot tón pro zbytek společnosti. Ovšem již dílo švýcarského historika a teoretika kulturních dějin Jakoba Burckhardta (1818–1897) je vnímáno jako základ moderního výkladu kulturních dějin, tedy jako protest proti osvícenecké představě lineárního kulturního pokroku a postupující kultivace, a hlas pro pluralitní interpretaci kultury s vazbou na konkrétního člověka v definovaném prostředí. Bouřlivé debaty o vymezení přístupů kulturních dějin vedly nejprve k profilaci různých stanovisek, jistému tříštění a teprve od 80. let 20. století lze hovořit o stabilizaci pojmu, oboru a jeho metodického arzenálu pod hlavičkou tzv. **nových kulturních dějin** – a také o globalizaci tohoto přístupu k historické skutečnosti. V důsledku změn v 80. letech byla kultura především nahlížena mnohem více pluralisticky než dříve, tj. jako relativně autonomní kulturní praxe historického subjektu, u níž nelze hovořit o pozici na škále vyšší – nižší, event. vzor – napodobenina. Badatelé hlásící se k novým kulturním dějinám obecně nepracují s globálními teoriemi kulturní změny, nepovažují je za směrodatné při jakékoliv snaze poměřovat roli subjektivity a sociální praxe v dějinách, a snaží se své výzkumy silně vázat ke konkrétnímu jedináckému subjektu – mj. ve snaze rehabilitovat postavení individuality v dějinách v opozici vůči sociálněhistorickým výzkumům preferujícím pohled na velké společenské struktury (třídy, vrstvy, národy apod.).

Kulturní dějiny jako obor historické vědy vykazují značnou schopnost expanze do badatelských oblastí, ve kterých byly dosud aplikovány výhradně nebo dominantně přístupy politických, sociálních nebo právních dějin, často se zdá, že se předmět výzkumu v kulturních dějinách rozšiřuje zcela nekontrolovatelně. Nebudeme daleko od pravdy, pokud si za předmět bádání definujeme prostě vše, co zůstává jako „zbytek“ po aplikaci běžných metod paralelně působících či konkurenčních oborů historického zkoumání. Jádrem kulturněhistorického bádání, které je staví do role korektoru politických, sociálních nebo právních dějin, je ovšem nepochybně snaha uchopit každodennost života a význam reprezentace (osoby, stavu, organizace atd.). K populárním tématům kulturních dějin patří role určité zdánlivě banální věci denní potřeby (např. cukru, vína) v různých kulturních, geografických, sociálních, genderových aj. kontextech. Podobně se, zpravidla s oporou v díle francouzského sociologa Pierra Bourdieu (1930–2002), zachází s výzkumem jevů distinktivního charakteru (oděv, vousy) nebo vysloveně historickosymbolického charakteru (cihly z Bastily nebo berlínské zdi, válečné památníky atd.). Je jasné, že při tomto zaměření se badatel v oblasti kulturních dějin soustřeďuje na to, co prameny sdělují takřikajíc „mezi řádky“, všímá si třeba toho, o čem např. autor

memoárů mlčí, ačkoliv by se dal čekat opak, všímá si okamžiku, kdy původce pramene promlouvá jakoby mimoděk, kdy sdělí i to, co patrně říci původně vůbec nechtěl.

Právě zájem o jazyk, analýzu diskursu apod. vedly k tomu, že obor kulturních dějin byl snad nejvíce z historických oborů zasažen tzv. lingvistickým obratem, opřeným o provokativní dílo francouzského filosofa Michela Foucaulta (1926–1984), a naopak lze říci, že moderní kulturní dějiny ze zdrojů lingvistického obratu v jistém smyslu vyrůstají. Foucault vycházel z předpokladu, že „*jazyk realitu neodráží, ale vytváří*“. Společnost tedy ve svém diskursu určuje, co je tzv. normální a co nikoliv, diskurs uspořádává, vymezuje vnímání jakéhokoliv předmětu. Z toho plyne, že historik nemá zkoumat společnost, ale její diskurs, tedy má se soustředit na jazykové vyjádření minulosti, nikoliv na minulost samotnou. Tento postoj způsobil sice zděšení řady historiků a byl a je dodnes mnohými zásadně odmítán, na druhou stranu našel řadu příznivců v oblasti tzv. dějin myšlení a dějin pojmů jako podoborech dějin kultury. Obecně lingvistický obrat, ať už si o něm myslíme cokoli, vedl k výraznějšímu zastoupení diskursivní metody a historické sémantiky v metodickém aparátu kulturních dějin.

Pestrost, nejednoznačnost a obtížnou uchopitelnost fenoménu kulturních dějin je nutno vnímat i v akcentech, kterými se profilují jednotlivé národní historické školy. Zatímco předchozí řádky kladly důraz na uchopení fenoménu kulturních dějin v celoevropském rámci s uvedením některých příkladů z Německa, stojí za to upozornit na zvláštnosti francouzské či anglosaské historické školy. Francouzský přístup ke kulturním dějinám je spojován tradicí se školou Annales, lze tedy mluvit o kontinuitě zájmu o téma již od 30. let 20. století, a na rozdíl od Německa se nevyvíjel v tak zjevně opozitní formě k sociálním dějinám. Profilovým byl hlavně výzkum tzv. mentalit, založený na předpokladu, že pro určitou dějinnou epochu jsou typické jisté psychické znaky jednajícího subjektu a že je na nich nutné vystavět naše porozumění dané době a vůbec dějinám. Velmi známými se staly francouzské výzkumy pocitů, strachu, vášní, světové proslulosti dosáhly pojmy jako „španělská mentalita“, označující vzrýv barokní religiozity, a mnohé další. V dalších generacích francouzské historické školy Annales se od 60. let (Michel Vovelle, Pierre Chaunu) výzkum mentalit postupně stával pluralitnějším, kladl se stále větší důraz na dějinnou změnu sledovaných fenoménů a k centrálním pojmům se řadila sexualita, stáří, smrt, mateřství apod.

Britský výzkum mentalit nedošel takového světového věhlasu jako bádání francouzské, zajímavým znakem britského přístupu ke kulturním dějinám byly ovšem četné vazby k problematice společenského neklidu (hony na čarodějnice, lidové nepokoje, hladové bouře) a hlavně v podání britských neomarxistů (Edward P. Thompson) tyto výklady přispěly k eliminaci některých zjednodušujících přístupů sociálních a hospodářských

dějin k této problematice. Kulturně založená britská tradice výzkumu sociálních hnutí v dějinách, dějin protestu atd. je dodnes považována za velmi živou a inspirativní a je pokládána za jeden z nejdůležitějších katalyzátorů rozvoje kulturní antropologie v posledních dvaceti letech.

Pokud se přes všechny obtíže pokusíme vymežit profil „nových“ kulturních dějin, snad nebudeme daleko od pravdy, když kromě vazby na tradici „starých“ kulturních dějin jako profilové znaky definujeme a) silnou vazbu na individualitu s jejím specifickým vnímáním světa, symboliky a skrytých významů předmětů; b) důraz na proces kulturní výměny mezi subkulturami, národy, společenskými vrstvami a třídami, konfesemi, na vnímání „svého“ a „cizího“, vše při silné aktualizaci ve smyslu hledání odpovědí na otázky po roli tradice a modernity v současné společnosti.

Přístupy dějin všedního dne

Pro některé badatele je obor dějin všedního dne vlastně vedlejší linií vývoje dějin mentalit nebo větví dějepisectví patřící do proudu nových kulturních dějin. Zájem o dějiny všedního dne byl původně spojen s obratem dějepisectví v USA ke sledování „dějin zdola“, šlo v jistém smyslu o reakci na hlubokou nedůvěru americké veřejnosti i intelektuální obce k politickému a ekonomickému establishmentu, typickou pro 60. a 70. léta 20. století (vietnamská válka, aféra Watergate aj.). Oživena byla tímto způsobem tradice zájmu o dějiny nižších vrstev obyvatelstva, spojená mj. s dílem Friedricha Engelse ze 40. let 19. století, a vazba k mikrohistorii, např. z díla Karla Lamprechta.

Obor se projevoval jako korektor zavedenějších oborů historického bádání a poukazoval na specifické místo člověka v dějinách, zdůrazňoval odlišnost ve vnímání historických událostí a historického vývoje ze strany lidí takříkajíc nezúčastněných na „velkých událostech“ a vůbec lidí, kteří jsou objektem rozhodování mocných, hračkou v rukou náhody, lidí stojících na okraji dění a žijících ve zvláštním přirozeném světě atd. Zdůrazněním významu individuality stojící mimo běžně zkoumané sociální struktury se obor dostal do těsného kontaktu s novými kulturními dějinami, také ovšem s dějinami sociálními, protože jeho snahou vlastně bylo v individuálním prožitku, např. v ich-formě sepsaném životopisu, zachytit skrze osud jednotlivce změny společenských a mocenských struktur, především těch neformálních a nestátních.

S postupem času se objevilo mnoho pochybností o smyslu oboru. Pojem všedního dne byl kritizován pro svoji nejednoznačnost, vlastně pro to, že si pod ním můžeme

představit stejně tak dobře všechno, jako skoro nic. Z nejasnosti předmětu zkoumání vyplývá odůvodněná obava, že se pod hlavičkou módního modernistického přístupu historie vlastně zbavuje své (pracně nabyté a např. vůči skepsi přírodovědců obtížně hájené) pověsti kritické sociální vědy. Obor však jistě nelze zcela zavrhnout, jen je třeba si při aplikaci jeho přístupů velmi dobře uvědomovat jeho výhody i jeho limity. Ostražitost je na místě hlavně proto, že historik všedního dne pracuje buď s dosti omezeným okruhem písemných pramenů převážně biografické povahy, nebo používá obtížnou a v mnoha ohledech problematickou metodu orální historie. Málo kreativní, nepříliš obezřetný či prostě jen málo zkušený a nedostatečně sebekritický badatel se snadno chytí do pasti těchto zdánlivě jednoduchých a přístupných, ve skutečnost však velmi náročných metod a namísto vědeckého poznání trvalé hodnoty a významu vystoupí spíše s quasivědeckým tlacháním o banalitách, z nichž koneckonců všední den člověka obvykle sestává. Přínos dobře užitého přístupu oboru dějin všedního dne je možno vidět v komplexním pohledu na jedince v dějinách, na něhož lze nahlížet jako na zástupce sociální vrstvy, profese, sociální skupiny, a lze tedy touto cestou zachytit „běžné“ a „zvláštní“ v dějinách, přístup pomáhá pomocí respektu k individuálnímu vnímání světa korigovat některé přepjatosti sociálních či politických dějin – a dává mj. šanci alespoň trochu zakalkulovat do interpretace dějin roli náhody.

Přístupy zemských, regionálních a místních dějin

Zdůraznění existence a specifík tohoto oboru historické vědy přivádí mnohé v údiv. Za dosti zažitý přístup lze totiž považovat vnímání regionálních či místních dějin pouze jako výzkumu otázek patřících vlastně do jiných oborů historické vědy, ale pouze v geograficky malém měřítku. Hlavně pod vlivem německé historické školy se však tento obor od konce 19. století rozvíjel jako obrana před „událostním pojetím“ dějin v režii politického dějepisce a před preferenci ideální či „vysoké“ kultury bez ohledu na odlišnosti ve vývoji na úrovni malých komunit, hospodářských jednotek atd. Šlo tedy vlastně o protest proti příliš paušálním interpretacím historického vývoje a hlas pro pluralitní vnímání dějin. Silným příznakem tohoto přístupu je důraz na obtížnou uchopitelnost a flexibilitu pojmu *prostor* ve smyslu nezávislosti či jen omezené závislosti kulturního, hospodářského či sociálního pojmu prostoru od politickosprávního členění. Při sledování zmíněné interpretační linky na konkrétním materiálu obvykle historik

brzy zjišťuje, že jej badatelská cesta vede hlavně směrem ke kulturním, event. sociálním dějinám, se silným zastoupením tázání označovaného jako dějiny všedního dne. Německý historik Karl Lamprecht (1856–1915) dokonce interpretoval regionální dějiny jako krok směrem k uchopení historické skutečnosti ve formě všeobecných kulturních dějin, jako jedinečnou šanci k propojení historie a geografie ve smyslu vnímání prostoru v dějinách.

V tomto smyslu se také historický obor zemských, regionálních a místních dějin liší od historicky pojaté vlastivědy. Rozdíl spočívá především v cílech. Historik více či méně sdílí Lamprechtův koncept a místní dějiny interpretuje jako geograficky podmíněný projev všeobecného dění s vědomím širokých celospolečenských kontextů, ovšem též místních a regionálních specifik. Platí pořekadlo: „*Zkoumám v malém, hledám velké.*“

Vlastivědný badatel obvykle pracuje s cílem uchování kolektivní paměti o minulých jevech, a i když je jeho pozornost obvykle zaměřena na podobné či stejné jevy jako pozornost historikova, interpretace je daleko více „insitní“, zakotvená v místě, v předporozumění místních obyvatel historické skutečnosti. Nemá vlastně ambice vyslovit se k problémům „velkých dějin“ na základě znalosti místních specifik, ale popis (a v lepším případě dílčí interpretace) těchto specifik je sám ambicí. Vlastivědné dějepiscectví není uznáváno jako vědní obor, přestože má např. v ČR nebo Rakousku více než stopadesátiletou tradici a početné publikum.

Zemské, regionální a místní dějiny jsou dnes i v ČR, Německu nebo Polsku považovány za standardní obor historické vědy a jsou etablovány hned na několika badatelských pracovištích. Značnou vzpruhou pro vstup oboru na scénu, po bok snad přece jen prestižnějších oborů, byl v ČR vývoj v oblasti hospodářských dějin, kde si velkého ohlasu získala teze o regionálních projevech raných fází industrializace, dále poptávka po výzkumu místních a regionálních projevů nacionalismu v režii moderního politického dějepiscectví a z pohledu medievisťky debata o roli prostoru v dějinách.

Portfolio používaných pramenů je v oboru zemských, regionálních a místních dějin mimořádně pestré, za kvalifikovanou práci je, zvláště pro menší sídla, považována pouze ta, která do výkladu zapojí prakticky všechny dostupné prameny církevní, správní, hospodářské aj. povahy. Pro výzkum soudobých dějin se v oboru hojně prosazují interpretace orální historie, naopak příliš těsné spojování regionálních a místních dějin s užíváním mikrohistorické analýzy je dnes již často vykládáno jako zmatení pojmů, neboť mikrohistorický přístup je vnímán jako bádání *v obci*, nikoliv *o obci*.

Přístupy historické demografie

Jde o obor integrovaný zčásti z tázání historického a zčásti demografického. Úkolem disciplíny je studium historického vývoje (počtu, rozmístění, pohybu a sociální, profesní, genderové atd. skladby) obyvatelstva od nejstarších dob do současnosti. Těžiště disciplíny leží vzhledem ke stavu pramenů v českých zemích přibližně v období od konce 17. století po začátek 20. století. Obor pracuje hlavně metodami historické statistiky a mikrohistorickou metodou, přičemž moderním trendem oboru je nevnímat demografické aspekty historické skutečnosti jako izolované jevy, ale těsně je interpretačně propojovat s otázkami vývoje trhu práce, klimatu, také s otázkami výživy, dostupnosti lékařské péče apod. Obor obvykle těsně spolupracuje se sociální historií, v zahraničí bývá časté propojení práce historiků s badateli na poli dějin lékařství, u nás se tento trend zatím příliš neprosadil. Obor se vyznačuje intenzivním mezinárodním propojením pracovišť a značným zaměřením na komparativní studia, což usnadňuje velmi homogenní okruh používaných pramenů a také mezinárodně dobře srovnatelné tázání a používané metody.